

Шепель Ю. О.,
*доктор філологічних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ ТА СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ ПОЕЗІЙ Е. А. ПО

Анотація. У статті визначається роль художнього перекладу поетичних творів як засобу міжкультурної комунікації. Досліджуються шляхи досягнення перекладацької адекватності на прикладах українських перекладів поетичних творів американського романіста Е.А. По.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, національна література, художній переклад, адекватність перекладу, концепція, мотив.

Постановка проблеми. Одним із найпомітніших феноменів нашого часу з упевненістю можна визнати зростаючу потребу в спілкуванні між народами й окремими людьми та реалізацію цієї потреби. З іншого боку, дедалі зростаючий безперервний технічний прогрес, динамічний розвиток культурної та духовної сфер життя людства посприяли активному розвитку перекладацької діяльності.

Взаємопроникнення культур, яке дедалі частіше спостерігається в сучасному світі, поєднане з поняттям світової глобалізації, унаслідок якої відбувається актуалізація таких понять, як міжнаціональна та міжкультурна комунікація. Саме ці поняття стали основою для багатьох лінгвістичних, соціологічних, культурологічних, психологічних і літературознавчих досліджень. У сучасному світі суспільно-політичні умови продукують проблему адекватної, толерантної міжкультурної комунікації, яка постає лише за умов повного порозуміння носіїв різних культур. Отже, сучасний світ, яким він постає перед нами сьогодні, дає можливість визначити вагомість перекладу в науковому, політичному й культурному житті кожної країни та всього світу.

Художній переклад є особливим способом міжкультурної комунікації, в основі якого лежить певна система вербальних форм, що несуть у собі смисл і значення, виражені засобами однієї мови (мови оригіналу) та перекодовані в іншу (мову перекладу) шляхом різноманітних трансформацій, що торкаються всіх рівнів контактуючих мовних систем.

Завдяки художньому перекладу ми маємо можливість читати твори світової класичної літератури рідною українською мовою. Кожний художній твір, кожний художній напрям, література кожної історичної доби зумовлює специфічні проблеми для перекладача. Вирішувати ці проблеми можна лише за умови засвоєння перекладачем здобутків теорії й практики перекладу [2, с. 56–61].

Розширення літературних горизонтів відбувається шляхом запозичення моделей, концепцій, мотивів, образів, форм і жанрів. Кожна національна література може запропонувати щось своє, специфічне, притаманне лише їй або властиве їй в особливому виявленні. Мірка такого внеску для кожної літератури, безперечно, різна, що визначається рівнем розвитку суспільства, культурою, мовою, віком нації, кількістю мовців, літературними традиціями тощо.

Художній переклад є духовним надбанням народу цільової культури, а також автономним твором, що функціонує в чужій культурі невід'ємно від оригінальної літератури. Переклад забезпечує спілкування між двома національними літературами, знайомить зі здобутками світової культури, єднає народи й епохи. Переклад є засобом міжкультурної комунікації, за допомогою якого відбувається інтегрування культур у єдину світову культуру, ознайомлення читачів із реаліями, притаманними іншій культурі, що сприяє розширенню їх кругозору та виховує повагу до цих культур.

Сучасні читачі пізнають світ інших народів завдяки перекладним творам. Так, до творчості Едгара Алана По зверталися багато українських перекладачів. Варто зазначити, що саме Е.А. По став одним з американських авторів, які першими отримали перекладацьке визнання в Україні. Саме творчість цього митця мала неабиякий вплив на розвиток і стан літературної діяльності українських поетів та письменників, адже українські автори запозичили в нього теми, ідеї, образи, мотиви, структурні й композиційні моделі, метричні та стилістичні засоби, фонетичні прийоми тощо. Безперечно, це збагатило нашу літературу та сприяло її інтегруванню у світову. Тому можна з упевненістю сказати, що переклади віршової спадщини Е.А. По відображають еволюцію принципів українського художнього перекладу.

Актуальність теми дослідження. У наш час дедалі більшої актуальності набуває питання перекладу в контексті теорії й практики міжкультурної комунікації. Саме поряд із проблемою вивчення лінгвістичних аспектів міжкультурної комунікації, яка посідає важливе місце в сучасному мовознавстві та має розв'язок у численних працях вітчизняних і зарубіжних дослідників теорії міжкультурної комунікації, серед основних питань перекладу постають такі, як досягнення адекватності й еквівалентності. Цій темі присвятили чимало наукових праць Ю. Найда, В. Комісаров, А. Швейцер, Р. Зорівчак, В. Карабан, С. Флорін, А. Федоров, О. Чередниченко, В. Коптілов, І. Корунець та інші вчені.

Отже, актуальність теми зумовлена інтересом перекладознавців до історії входження перекладів художніх текстів і поезій до макрокультурного літературного контексту.

Мета статті полягає у визначенні особливостей перекладу художнього твору як засобу міжкультурної комунікації шляхом проведення аналізу перекладів поетичних творів Е.А. По в контексті міжкультурної комунікації, зокрема, у виявленні шляхів і засобів подолання лінгвокультурних бар'єрів під час перекладу віршових творів Е.А. По та у визначенні міри адекватності відтворення семантико-стилістичної структури оригіналу в українських перекладах його поезії. Об'єктом дослідження обрано поетичні твори Е.А. По як засіб міжкультурної кому-

нікації. Предметом дослідження є шляхи й засоби відтворення семантико-стилістичної структури оригіналу в українських перекладах поетичних творів Е.А. По та визначення на їх прикладі процесу міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємним складником аналізу методу перекладу є міжкультурні дослідження, у яких переклад розглядається не як чужий текст, а як автономний твір своєї літератури.

Характерною ознакою поезій є їх образно-емоційний вплив на читача, який досягається завдяки використанню стилістичних засобів, національно забарвленої лексики, символіки образів. Відтворюючи відповідні особливості оригіналу, перекладач має на меті досягнення певного комунікативного ефекту.

Контактуючи із чужою культурою, реципієнт дивиться на неї крізь призму своєї локальної культури, чим і пояснюється нерозуміння специфічних феноменів іншої культури. Саме міжкультурні відмінності – це одна з найважливіших причин невдачі в міжкультурній комунікації [1]. Там, де спостерігаються такі розбіжності, говорять про наявність безеквівалентних елементів, або лакун.

Національно маркована лексика (власні назви, слова-символи, реалії, екзотизми, варваризми, фонова лексика, конотативні слова) створює лінгвокультурні бар'єри під час перекладу. Саме з такою лексикою, а також із фразеологізмами, каламбурами, метафорами нелегко впоратись перекладачеві. Перекладність, як стверджує В. Радчук, є ключовим поняттям у теорії перекладу. Науковець зазначає: «Бо ж хто буде братися за переклад, коли наперед відомо, що нічого перекласти неможливо?» [5, с. 118–122]. Тому на основі теорії «культурного переміщення» С. Херві та І. Хігінса свого часу було проведено аналіз перекладів поезій Е.А. По. За результатами аналізу можна простежити, як культурно-прецедентні риси вихідного тексту зменшуються й нейтралізуються в цільовому тексті за такою схемою: екзотизм – калька – культурне запозичення – комунікативний переклад – культурне заміщення. Ця схема не лише описує можливі способи перекладу національно маркованої лексики, а й показує її в спектрі між екзотизмами («форенізацією») та культурним заміщенням («доместикацією»). Отже, перед перекладачем постає проблема: показати специфіку й екзотику вихідної культури або зберегти звичність і втратити колорит.

Розглянемо кожний елемент наведеної схеми.

Екзотизми – слова й вислови, які відображають поняття «чужої етнокультури» та не мають точних відповідників у мові, до якої вони потрапляють. Екзотизми вживаються для надання мові особливого національного колориту. З утратою етнічної ізольованості екзотизм стає іншомовним запозиченням. Рівень адаптації екзотизмів у цільовій мові дуже низький. Вони трансуються перекладачем. Розрізняють чотири види трансуювання [3]:

- траскрибування, або траскрипцію;
- транслітерування (*lord* – *лорд*);
- змішане трансуювання (*Wall Street* – *Волл Стріт*);
- адаптивне трансуювання (*ale* – *ель*) [4].

А. Онишко залишає екзотизм *ель* у поезії, надаючи їй колориту. Слово *пиво* нейтральне, воно включає різні види пива, а *ель* – це густе, міцне, світле англійське пиво, що виготовляється з ячменю.

Д. Павличко в перекладі поезії «До науки» знайомить українського читача з *тамариндом* – тропічним вічнозеленим де-

ревом. *The tamarind tree* він перекладає як *тамариндовий гай*. *Тамаринд* ще можна перекласти як *індійський фінік*.

Кальки – слова та словосполучення, їх окремі значення, звороти, запозичені з інших мов шляхом буквального перекладу [3].

Словосполучення *lion ambition* М. Тупайло переклав як *левина мрія* [4], зберігаючи образність метафори: *Lion ambition is chain'd down* – *Левину мрію закував*.

Слово *нездумний* в українській мові не існує, тому *думки нездумні* [4] є калькою словосполучення *unthought-like thoughts*, яку застосовує А. Онишко в перекладі поезії «До...», додаючи поетичності перекладу.

Культурні запозичення – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Вони не сприймаються як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми й значення: *a bank note* – *банкнот*, *serenade* – *серенада*, *pilgrim* – *пілігрим* [4].

Слово *пілігрим* означає паломника, прочанина, мандрівного богомольця, який іде на поклоніння до святих місць. Це слово втратило свою етнічну ізольованість, проте в ньому все ж залишився відтінок іншої культури.

Слово *серенада* знайоме українському читачеві, хоч і не є ознакою української культури. Серенада – це не просто музичний твір, не просто пісня. У цьому слові відчувається особливий відтінок, який завжди вирішує зберегти будь-який перекладач. В Італії, Іспанії та деяких інших країнах за часів середньовіччя серенада була вечірньою піснею на честь коханої, яку виконували під її вікном у супроводі гітари або мандоліни.

Комунікативний переклад відбувається тоді, коли перекладач знаходить відповідники в цільовій мові. Ця заміна не дослівна, однак має такий же вплив на читача цільового тексту, як і на читача оригіналу. Так перекладаються ідіоми, прислів'я, сталі вирази, наприклад: *Soft may the worms about her creep!* – *Хай пухом їй земля лежить!* [4]; *childhood's hour* – дитячі літа [4]; *ill angels* – *демони* [4]; *deep-buried faith* – *загублена (втрачена) віра* [4].

Культурне заміщення відбувається тоді, коли перекладач заміщає слово вихідної культури словом цільової. Таке слово не є дослівним еквівалентом, проте має схожі культурні конотації, наприклад: *diadem* – *вінець*, *cottage* – *настух*, *chamber* – *хороми*, *miss* – *панна* [4].

Відповідно до «Cambridge Advance Learner's Dictionary» *diadema* – це маленька корона з коштовним камінням. Українське слово *вінець* має декілька відтінків, які є відображенням української культури. Воно може означати те ж, що «вінок (головний убір з листя, гілок і квітів)» або ж «коштовний головний убір – знак високої влади (царської, королівської тощо); корона». Застаріле значення цього слова – «прикраса із золота, коштовного каміння, яку носили на голові». Вінцем також називають корону, яку тримають над головами молодих під час обряду вінчання. М. Тупайло в перекладі поезії «Тамерлан» перекладає *diadem* як *вінець*, а М. Стріха у «Весільній баладі» перекладає слово *wreath* як *вінець*. Відповідно до «Cambridge Advance Learner's Dictionary» *wreath* – це вінок із квітів і листя [4].

Залишаючи багато екзотизмів у творі, перекладач «форенізує» текст, під час культурного заміщення перекладач «доместикає» його.

Переклад робиться для «свого» читача. Якщо перекладена національно маркована лексика залишилася поза межами його сприйняття або втратила колорит, це означає, що комунікатив-

на мета перекладу не досягнута. Оскільки перекладач є посередником між автором оригіналу та читачем перекладу, він повинен підібрати адекватні засоби для вираження такої лексики.

Отже, перекладаючи національно марковану лексику, перекладач має знати культуру соціуму, у якому вона функціонує, брати до уваги специфіку перекладу щодо його цілей і реципієнтів, а також семантичну й структурну складність цих одиниць. Адже основне завдання перекладача – вирішити, як передати значення та емотивні характеристики національно забарвленої лексики, щоб досягнути комунікативної мети перекладу.

Фоніку й строфіку Едгара По підхопили свого часу російські поети Срібного віку, зокрема К. Бальмонт та В. Брюсов. Від них вона перекинулася на Україну, де віднайшла втілення в ліриці Г. Чупринки.

Постать Е.А. По сприймалась українською культурою як досить важлива для самоусвідомлення своєї цілісності. В окремих випадках можна говорити про безпосередній вплив творчості Е.А. По на українських авторів не лише через естетичні ідеї, мотиви чи образи, а й через певні жанрові вподобання та сюжетні моделі. Навряд чи є випадковістю чимала тематичність та образність доміант збірки І. Франка «Зів'яле листя», яка перегується з поезією Е.А. По, Ш. Бодлера, П. Верлена, С. Малларме, О. Уайлда та інших авторів. Однак набагато відчутніша спорідненість із творчими засадами Е.А. По спостерігається в поетів «Молодої Музи» – львівського літературного угруповання, яке було українським варіантом символізму та ставило за мету «служити красі». Поетична творчість Е.А. По вплинула також на генія української літератури Є. Маланюка. Він прямо говорить про свою внутрішню спорідненість з американським поетом і висловлює думку про особливу місію митця, який завжди почував себе незатишно в реальному житті.

Поетична спадщина Е.А. По незначна за обсягом, проте впродовж тривалого часу приваблює до себе читачів. Тематика його поезій – інтерес до смерті, ідеалізація коханої людини, протистояння героя-одинака світу, самотність. Е.А. По часто поетизує кохання до вже померлої дівчини.

Звукосимволізм і складна композиційна побудова вимагають особливого підходу до тлумачення поезики Е.А. По. Перекладач, який використовує лише один перекладацький метод чи підхід, не зможе адекватно відтворити його поезії.

Українські перекладачі зацікавилися творчістю Е.А. По понад сто років тому. Піонером цієї справи був П. Грабовський. Засвоєння поетичного доробку американського класика почалося саме з поеми «Крук» – чи не найвідомішого його твору. У примітці до перекладу П. Грабовський цілком переконливо вмотивував свій вибір, зазначивши, що «Крук» вважається одним із найхудожніших творів Е.А. По, де реальна дійсність, однак, переплітається з «хоробливими марами». Мотив смерті лунає в багатьох віршах Е.А. По, таких як «Dreams», «The Raven», «To the Lake», «The Sleeper», «Ulalume», «The Bells», «Alone», «The Conqueror Worm», «Spirits of the Dead», «A Dream Within a Dream», «Eulalie», «Dream-land», «The City in the Sea» тощо. Прикметникові лексеми, які є потужним засобом інтенсифікації іменників, посідають важливе місце в поезіях Е.А. По, оскільки створюють емоційно-психологічний колорит. В оригінальних текстах поняття смерті розкривається за допомогою слів *death, ghost, shadow, spirit, worm, demon, ill angels, evil* тощо, а в українських перекладах – *смерть, духи, тінь, диявол, прима-ра, гадь, химера, хробак* тощо. Реальне життя американський митець частково ототожнює з таємничим сном.

Раннім перекладам поезій Е.А. По притаманне введення національно забарвленої лексики, що не можна тлумачити як індивідуальну характеристику окремих перекладачів. У них наявні еквілітарні й еквіметричні невідповідності, одомашнення на мовностилістичному рівні та дрібні змістові вади (наприклад, переклади П. Грабовського «Крук», «Ельдорадо», «Аннабель Лі», В. Щурата «Дзвони»). Деякі перекладачі додають від себе невмотивовані доміантні семантико-стилістичні елементи, часто замість втрачених авторських.

Неточності або помилки в перекладах можна поділити на семантичні, лексичні, граматичні та стилістичні. До семантичних вад належать слова, у яких відбито не той відтінок значення, що потрібний у тому чи іншому контексті або ж вимагається відповідним словом оригіналу. До лексичних вад можуть належати русизми й кальки, які інколи настільки асимільовані, що сприймаються читачем як синонімічні варіанти. До граматичних хиб належать слова та фрази, які не відповідають граматичним нормам української мови. До стилістичних вад належать невдалі вислови, синоніми.

Високим ступенем дотримання структурних і змістово-концептуальних параметрів відзначаються переклади Г. Гордасевич, С. Гординського, Є. Крижевича, Л. Мосендза, Д. Павличка, М. Стріхи, М. Тупайла, які вивели український поетичний переклад на новий рівень.

Поезії передають почуття автора за допомогою створених образів, які закодовані в змісті твору та будуються на основі образного значення окремих слів, асоціаціях. Такий вплив досягається завдяки різноманітним стилістичним засобам – метафорам, епітетам, архаїзмам, синтаксичним і звуковим повторам. Тому завдання перекладача вбачається у відтворенні особливості форми й змісту поезій. Перенесення поезій з одного культурного середовища до іншого може здійснюватися по-різному залежно від мети, яку ставить перед собою перекладач. Навіть якщо перекладач не порушує художньої сутності твору, все ж можуть сплисти міжкультурні розбіжності, які будуть перешкоджати його розумінню.

Адекватність є першорядною вимогою до перекладу. Адекватність перекладу – це переклад, що сприймається носієм мови перекладу так само, як оригінал – носієм мови оригіналу. Семантико-стилістична адекватність визначається через оцінювання семантичної й стилістичної еквівалентності мовних одиниць, що формують тексти оригіналу та перекладу. Критерієм адекватності є рівноцінний комунікативний ефект.

Унікальність поезій зумовлює неможливість перенесення всіх їхніх параметрів до нової мовно-культурної системи. Тому перекладач повинен визначити доміанту, щоб зосередити увагу на головному, посилити емоційний та естетичний ефект. Поезіям Е.А. По притаманна складна композиційна побудова, звукосимволізм, милозвучність. Тлумачення його віршів потребує особливого підходу, тому розбіжності в перекладах можна пояснити прагненням зберегти ключові компоненти, адже для увиразнення певної деталі завжди доводиться жертвувати іншою.

Висновки. Багатьом перекладам поезій Е.А. По притаманні еквілітарні й еквіметричні невідповідності, одомашнення на мовностилістичному рівні, змістові та стилістичні вади. А. Федоров зазначає: «Переклади часто живуть значно менше, ніж оригінальні твори. Особливо це стосується перекладів прози. Причин тут декілька: розуміння, витлумачення оригіналу в старому перекладі виявляється із часом неповним, неправильним; може застаріти сама мова, якою зроблено переклад, тоді як ори-

гінал залишається живим і свіжим» [6, с. 29–44]. Отже, різниця в адекватності перекладів поезій Е.А. По зумовлена значною відлеглистю в часі, еволюцією перекладацьких принципів, зміною соціальних умов і потреб суспільства.

Результати дослідження можуть сприяти подальшому аналізу перекладів художніх творів, спрямованому на узагальнення картини їх функційності як засобів міжкультурної комунікації.

Література

1. Бацевич Ф. Теорія міжкультурної комунікації: сутність, презентативна одиниця, специфіка термінології. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/peredmova>.
2. Виноградов В. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Изд-во Московского ун-та, 1978. 173 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Высшая школа, 1986. 416 с.
4. Онишко А. А. По. Ельдорадо. Поетичні твори. Тернопіль: Навчальна книга, 2004. 304 с.
5. Радчук В. Художественная адекватность перевода. Теория і практика перекладу. К.: Вища школа, 1979. Вип. 2. С. 118–122.
6. Федоров А. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М., 2002. 416 с.

Шепель Ю. А. Лингвокультурологические барьеры и специфика перевода на украинский язык поэзии Э. А. По

Аннотация. В статье определяется роль художественного перевода поэтических произведений как средства межкультурной коммуникации. Исследуются пути достижения переводческой адекватности на примерах украинских переводов поэтических произведений американского романиста Э.А. По.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, национальная литература, художественный перевод, адекватность перевода, концепция, мотив.

Shepel Yu. Linguistic and cultural barriers and specifics of the translation of the Ukrainian language of E. A. Poe's poetry

Summary. The article defines the role of the artistic translation of poetic works as a means of intercultural communication. The ways of achievement of translation adequacy on the examples of Ukrainian translations of the poetic works of the American novelist E.A. Pau are explored.

Key words: intercultural communication, national literature, artistic translation, adequacy of translation, concept, motive.